Vagy táncház, vagy diszkó?

Egy művelődéselméleti megbeszélés előkészítő anyagában olvastam azt a meghökkentő gondolatot, hogy a műkedvelő népi táncosok tevékenységében a nacionalizmus veszélye fenyeget, ha csak magyar táncokat ropnak, ahelyett, hogy internacionalizmusuk illő tanúságaként külföldi táncokat is járnának. Hozzászólásomban igyekeztem felhívni a figyelmet arra, hogy ilyen alapon a filatelisták is gyanúba kerülhetnek, ha pecsételetlen magyar bélyegsorozatok gyűjtésére specializálják magukat, s a magyaros konyha rajongói körében is szükséges lenne „fogyasszon néha bécsi szeletet!" jelszóval agitálni.

Egy másik tanácskozáson viszont arra kellett felkapnom a fejemet, hogy nemzeti kultúránk létét fenyegeti a beatmuzsika, a diszkódivat s a többi effajta nemzetközi tömegcikk áradata — ne késlekedjünk hatalmi eszközökkel gátat vetni a szellemi fertő terjedésének. Itt nem jutott eszembe semmiféle elmés válasz, s így lenyeltem ellenvetéseimet, tudván, hogy azért aggodalomra nincsen ok, hallgatásom nem növeli annak esélyét, hogy a Boney M-lemezek indexre kerüljenek.

Pedig nem volt helyes hallgatni. Mert nem elég, hogy rájöttünk: önmagában sem a táncházdivat nem káros, sem a diszkózásé nem az — ideje egyértelműen és nyomatékosan leszögezni azt is, hogy károsak viszont azok a máig hangoztatott elavult divatszólamok, amelyek — egyfelől és másfelől — ezeket a divatokat kárhoztatják.

Károsak egyrészt, mert ideológiai fantomokká növesztenek olyan jelenségeket, amelyek valójában nem ideológiai természetűek. Az, hogy egy fiatal ember a szabad idejét népi táncokkal vagy a legújabb társasági tánccal — s mifélével — óhajtja-e eltölteni, nem minősíti a világnézetét, politikai felfogását. A diszkórajongó is lehet jó hazafi, és a táncház látogatói is lehetnek meggyőződéses internacionalisták. Van éppen elég gondunk-bajunk, ideológiai természetűek is, teljesen fölösleges — és a valós problémákról a figyelmet elterelve, nagyon hibás —, ha az effajta, a személyes ízlés körébe tartozó dolgokból is „ügyeket" csinálunk.

Károsak másrészt, mert az eredetileg nem ideológiai természetű divatokat feltölthetik ideológiai — s negatív töltésű — tartalommal. Ha a táncházrajongót lenacionalistázzák, a diszkókedvelőt kozmopolitának bélyegzik, joggal érzi úgy, hogy megsértették a nemzeti érzületét, belegázoltak a magánéletébe, s ezzel felszíthatják indulatait, amelyek azután valóban ilyen vagy amolyan végletekbe is sodorhatják. Ha kitartóan és kellő agresszivitással hadakozunk az ilyen fantomok ellen, elérhetjük, hogy egyszerre csak valóban ott álljanak velünk szemben.

Károsak e kárhoztatások végezetül azért is, mert vagy-vagyként állítanak szembe olyan dolgokat, amelyek valójában egyáltalán nem zárják ki egymást. A táncház és a diszkó nem egymás ellen divat, hanem egyszerre és egyformán az; ismerek fiatalokat, akik mindkettőnek egyaránt hívei, anélkül. hogy ez lelkükben bármiféle meghasonlást okozna. A vagy-vagy kérdése nem a divat követőiben merül fel, hanem azokban, akik képtelenek megszabadulni saját hajdani meghasonulásaiktól, torz előítéleteiktől.

S ellenük valóban fel kell lépni. Természetesen nem arra gondolok, hogy dohogásaik ellen olyasféle hatalmi eszközöket kell mozgósítani, amilyenekkel ők szeretnék az említett divatokat sújtani. Nem elég azonban, ha megmosolyogjuk avítt nézeteiket, legyintünk hangoskodásaikra, mert igenis súlyos károkat okozhatnak provokatív szólamaikkal; meg kell szólalnia velük szemben a józan gondolkodású többségnek.

Szerdahelyi István

Hegyi Gyula:

MINT ANNYI EMBER

Arra születtem én is, hogy a készen kapott
világot szétszereljem, megértsem szerkezetét,
s ahogy én szeretném, összerakjam magamnak.
Ment is volna talán: az országban béke volt,
s a játékot nem zavarták. Amit értem, szétszedtem,
s megszerettem a részleteket. Külön-külön
az egymást kizáró fogalmakat, a szép elemeket,
melyek közül végül választani kellene. Épp
erre nem futja sehogy sem: önmagukban a dolgok
csak tetszetősek, akár a jól csomagolt árucikkek.
Hit és ellenhit, jó és másképp jó valahogy
mégsem válik rendszerré. Körbevesznek most,
mint összeilleszthetetlen kockák, a részletek.
Csak az idő fogy, monoton és szüntelen: amitől
félek, s ami megkísért mégis, eljátszani
egy veszélytelen elemmel. De most még nem.

Mátyás Ferenc:

A ZENEBOHÓC MONOLÓGJA

Köztetek élek, hivatlan vendég,
eltemetetlen kiáltó emlék,
összedőlt puszta, beomló mély kút,
sárba hullt csillag, járatlan félút.

Biatorbágyon fölrobbant ember,
de aki roncsaiból is felkel,
minden megtorlás fölakasztottja,
leplezett bűntény örök mártírja.

Palota-zugban megfagyott tücsök,
városi reflektorral üldözött,
lekussolt paraszt, kispesti jenki,
tűzfalak mellé kilökött senki.

Oly naív lélek, aki elhitte,
nem lesz már véres patyolat inge, —
de aki nem tud beletörődni,
zenebohócként veletek bőgni.

Kordivat, ízlés kiebrudaltja,
ki csak a lényeget mondta dalba,
ki messziről jött s mindig elkésve
írta igazát a borus égre.

Kelemen Lajos:

KASSÁK-ALBUM XXII.

Megtanultál a magányt viselők
rég bevált módján dolgozni —
a legközelebbi s neked még hallható
műhely jó gondolatai, ha jogosultak is
netán a figyelemre, nem foglalkozol
velük; saját hangod iránti
telhetetlen éhed alakít: időt, helyet,
mindent magad próbálsz kimondani,
de megújításod ritusában finom erőszak
hunyorog, mintha jelezné: törékeny
törvényt követsz, pillants ki!
a város felett, az ég ólmos boltívén
gyökeret ver időről időre mások
csillaga is; mindegy, kié, csak amit
sugároz, legyen közhasznú fény.

A kritika gyakorlati haszna

EGY ANTOLÓGIA MARGÓJÁRA

1.

A magyar kritika évszázadai címmel új könyvsorozat jelent meg, s ennek első kötete, a *Rendszerek* „a kezdetektől a romantikáig" foglalja össze az irodalmi bírálat jelesebb hagyományait.

Többnyire *történeti értékű* emlékek ezek. Persze tanulságosak, még inkább kuriózum jellegűek. A közrendű olvasónak még iskolai emlékei sem lehetnek az itt szereplő írók és kritikusok többségéről, ennek ellenére sem állítható, hogy indokolatlan lenne a mai kiadás. És a könyvsorozat előszavát író *Sőtér Istvánnak* ugyancsak igazsága van, amikor megállapítja, hogy a közölt szövegek elméleti tanulságai fölöttébb csekélyek lehetnek a mára nézvést, hiszen többségük réges-régen elavult.

Az irodalomtörténeti rendszerezésen túl azonban a *művelődéstörténeti haszon* sem lebecsülendő. Akár olvassuk a XVI. századi írókat, akár nem (általában alig-alig, hiszen megközelítésük jelentős előképzettséget igényel) — ezek a szerzetesek, prédikátorok, fordítók és végvári vitézek leválaszthatatlan részei a nemzeti kultúrának. Olyan hátországa ez a közelmúltnak és a jelennek, a klaszszikus és a mai gyakorlatnak, amely örökös tartalékokat rejteget. Gondolati és nyelvi tartalékokat, amelyek olykor — búvópatakként felbukkanva — a mát termékenyítik meg. Emlékeztessek Móricz és Bornemissza találkozására, vagy Weöres közelmúltbeli szellemi kalandjára, amely még a filmre is átsugárzott?

2.

E gyűjtemény első szerzője egy pálos szerzetes, bizonyos *Gyöngyösi Gergely*. Rómában fogalmazta a hitszónokok szabályzatát, amely jellegzetes dokumentuma a szellemi élet dogmatizmusának és zártságának. „A nép előtt ne bírálják a szerzetesek vagy a klerikusok életét" — inti a hitszónokokat. Arra sem felejt figyelmeztetni, hogy „kétségest igaz helyett ne prédikáljanak...", nyilván, mert a kételkedés jogát álmában sem ismeri a szerző, s azt szeretné, ha a szabad gondolat szelét társai sem ismernék meg. „Őrizkedjenek a kívülállókkal való vitáktól, melyek együtt járnak az ifjak és vének teste-lelke veszedelmével, az elme és a költségek elfecsérlésével, az imádságok és olvasmányok abbahagyásával, az istentisztelet elhagyásával és az egész szerzet elernyedésével és széthullásával." A magyarországi irodalomkritika, az írásbeliségről való gondolkozás tehát azzal kezdődött, hogy éppen a bírálat és a vita jogát vonták kétségbe, éppen a szellemet előrevivő gondolkozást tiltották. Olyan monolitikus eszmények jegyében, amelyek akkor már jócskán idejétmúlt ideák voltak, s mint kiderült, hasztalan próbálták megállítani a reformáció előretörését. Hogy majd a katolicizmus korszerű képviselői éppen a hitújítás bajnokaitól kölcsönözzenek fegyvereket a párviadalhoz.

Az antológia *Berzsenyi Dániel* kritikai írásaival zárul. Mint ismeretes, Berzsenyit egy igaztalannak vélt bírálat vezette el az esztétika tanulmányozásához és a kritikai tevékenységhez. Kölcsey — mert ő volt a kemény kritikus — pontos és korszerű elvek nevében, de a tehetség mértékét félreismerve ítélkezett. Berzsenyi súlyos bántást látott ebben, és azon a terepen is bizonyítani akart, ahol addig tájékozatlan volt. És bármennyire az egyéni sérelem vezeti Berzsenyi tollát, bármennyire konstatálnunk kell, hogy a költő esztétikai elvei általában inkább kompillációk, semmint eredeti ötletek, ezeknek az írásoknak sok-sok részletigazságát meg nem tagadhatjuk. „Az igazi poézis, ez a tündér világtükör, minél inkább poétikai világtükör, annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek; az élet pedig nem csupa szomor, nem csupa vígság, hanem csak ezeknek a vegyülete, és éppen az a valódi poézis, mely a valóság tarka vegyületét harmóniás vegyületté formálja." Ez az állásfoglalás — az irodalom és a valóság szerves egységét hirdeti.

Mérjük azt a távolságot, amelyet a magyar irodalmi gondolkozás 317 esztendő alatt megtett? A szerzetes 1515 táján írta meg intelmeit, Berzsenyi 1832-ben fogalmazta ideáit. A kritikának, ha lehet, még nehezebb, rögösebb utat kellett bejárnia, mint az irodalomnak.

3.

A kritika az irodalom mögött kullogott volna? Ezt éppen nem állíthatnánk. Sokáig az irodalom világában a kritika az előrehajtó erő. Külhoni példákra hivatkozva, mai kifejezéssel élve, a publicisztika eszközeivel is, nem fáradva szegezi szembe a társadalmi igényeket, a valóság kihívásait az írástudók mindenkori produktumával. Ezek az igények a legkülönbözőbbek; az anyanyelv jogainak hirdetésétől a kiváltságok elleni küzdelemig terjednek. E korok kritikai irodalma ugyancsak könyörtelen. „Ne palástoljátok tehát, társaim, hogy messze-messze vagyunk a tökéletességtől, hogy a tudományok dicső halmának derekán még nem járunk, hogy azoknak szeretete még nálunk fel nem ébredett, hogy azok a nemzetek, melyek ezen ösvényen messze elhaladtak, mindet a durva nemzetek rangjába vetettek; esmértessétek meg a beteggel kelevényét, és kívántassátok meg véle az egészséget! Verjétek fel a nemzetet vakmerő veternumából, és így töltsétek be azt a polcot, melyre ültetek." Ez Kármán József: ő hívja *a nemzet csinosodásának* segítésére az irodalmat, a *tespedést* egyelőre még latin szóval *veternumnak* nevezvén.

És szintén Kármán tollán születik meg a magyar irodalom egyik lényeges alapelve, amelyet azután Petőfinél, Aranynál, Adynál és József Attilánál egyaránt a megvalósulásban mutathatunk meg. A kritika, ezúttal a társadalomkritikát értvén e kifejezésen, céljáról és eszközéről van szó. „Nem viszketegség veteti fel velem a tollamat: azzal a szándékkal, melynek minden íróénak kellene lenni, ülök le, hogy — jobbítsak. Szabadon írok, mert ezt törvényemmé választottam. Szívem teljességéből írok, mert a szívre akarok munkálni. Nincs epe, sem méreg ártatlan pennámban, és a szatírának ostorát csak az ellen fordítom, aki kacajt érdemel."

4.

És hatott a kritika? Ahogy olvasom ezt a tekintélyes gyűjteményt, az a letagadhatatlanul kényelmetlen érzésem támad, hogy ez a műfaj rengeteg kellemetlenséget okozott, irodalmi belháborúkat szított, jóhiszemű tévedései is jelentős tehetségeket sodortak kétségbeesésbe, s egyáltalán rengeteg helyes elvet és sokkalta kevesebb pontos ítélkezést találhatok. A kritikus támad és védekezik egyszerre. Támad, mert meggyőződése, hogy elveit az irodalom napi gyakorlatában érvényesítenie kell, ha az előbbrehaladást biztosítva akarja látni. Ugyanakkor a napi gyakorlatot szükségszerűen szem előtt tartva — a távlatokat tekintve nagyon nagy a hibaszázaléka. Mármint az egyéni teljesítmények meghatározásában. Mert elvi perspektíváit végül az írók szintén elfogadják, mi több: nélkülözhetetlennek hirdetik.

Amiként a kritikát magát sem nélkülözhetik. A kritika tévedéseinél, netán igaztalannak vélt csapásainál egyetlen rosszabbat ismer az írói társadalom — immár századok óta — a kritika hiányát. Ha tehát a kritika hatásáról akarunk beszélni, elsőrendűen azt említhetjük: nélkülözhetetlenné tudta tenni magát.

Ebben a tekintetben az elvek nem nagyon változtak. Kazinczy 1814-es mondatait ugyan ki nem írná alá akár manapság? „Én azt hiszem, hogy a nemzet ízlését semmi nem tisztíthatja inkább, mint a bátor, de igazságos recenziók, és hogy ezeknek már az is megbecsülhetetlen haszna, hogy íróink ezután több gonddal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkáikat, s e közhaszon kedvéért bátran fogom kitenni magamat azon kedvetlenségnek, hogy egyik vagy másik írónk gáncsomért megnehezteli talál."

És a reagálás sem mutat nagy változást. Kazinczy szigora, tájékozódási igénye, irodalomszervező munkája sokakban — az elismertetés hiánya okán is — nem az elvszerű vita vágyát keltette fel, hanem Kazinczy rágalmazásának, emberi méltósága lejáratásának igényét. Kisfaludy Sándor, például, azzal kezdi egy levelét, hogy ő bizony nagy híve volt Kazinczynak, amíg — előtte, mármint Kisfaludy Sándor előtt, ismeretlen okból — őt „nyelvújító kórság és egyszersmind a francia, olasz és német nyelvet majmoló nyavalya kezdé gyötörni..." Mivel Kazinczy érveit megcáfolni nem képes, a nemesi maradiság büszke hazafias pózába vágja magát: „Én mint magyar poéta... nem szeretek a teóriának Horác vagy Boileau által aláírt és akár Buczi, akár más által locosigillizált pátense által kormányoztatni, mint magyar nemes létemre nem kívánok más törvényt megesmérni, egyéb amit Vay, Dessewffy és a többi a mi nevünkben hoznak és a király egyezésével felszenteltetik."

Hogy ne feledjem: Kisfaludy Sándornak e levele Dessewffy Józsefhez szól, tehát a büszke maradiság egyszersmind talpnyalás. Adyval, a Nyugattal szemben ugyanilyen reagálást tapasztalhatunk később. Sőt: a reagálásnak ez a módszere ugyanúgy nem ismeretlen ma sem, mint az elvek, a kritikai gyakorlat elvei.

5.

A kritika gyakorlati haszna — *a léte*. Lehangoló következtetés? Nem érzem a fegyverletétel szomorúságát. Az elméletek fölött eljár az idő, de ezek az ideák mégis igényt ébresztettek. Az egyes művekről írott bírálatokban sok-sok melléfogás található, de sohasem *az udvarló kritika* késztetett gondolkozásra, hanem a tévedések kockázatát ugyancsak vállaló bírálat. Fáj a kritikusi vélemény? Egy másik kérdéssel felelhetnék: fáj az írói közöny, elfogultság? Bizonyára, mert nem létezhetünk egymás nélkül. Sorsunk bonyolultsága éppen ez, hogy békés egymás mellett élésben sem élhetünk. Nekünk íróknak, kritikusoknak muszáj harcolnunk *egymással, egymásért*. Ebből születhet színvonal, igény, szellemi élet. Persze, a játékszabályok tisztességes betartása jó lenne, ha mindkét részről kötelező lenne.

Szerencsére elfelejtettük a nem is olyan jámbor pálos szerzetes óvásait: a nép előtt bírálunk, a kétségeinket is kimondjuk, és a „kívülállókkal" is vitázunk. *Másként nem lehet.*

(A magyar kritika évszázadai első kötetét, a *Rendszereket Tarnai Andor* és *Csetri Lajos* gondozta és a *Szépirodalmi Könyvkiadónál* jelent meg. *Remélhetőleg nem kell sokáig várni e sorozat további négy, beígért kötetére.)*

E. Fehér Pál

FÁK. KLOSSY IRÉN RÉZKARCA